

Presídlenie a vývoj etnickej štruktúry obyvateľstva na juhu Slovenska v rokoch 1945 – 1948 (na príklade konkrétnych obcí)

Resettlement and development of ethnic structure of the population in the south of Slovakia, 1945 – 1948 (on the example of concrete municipalities)

Zlatica Sáposová, Miroslava Gallová

<https://doi.org/10.33542/VSS2021-2-05>

Abstract

After the Second World War, the Czechoslovak Republic actively participated in migratory movements taking place in Central and Eastern Europe in order to get rid of the two most numerous ethnic groups - Hungarian and German. In order to fulfil its ideas, it used forced relocation, the exchange of population on the basis of an agreement, as well as the internal relocation of the population. The mechanical movement of the population on the territory of Slovakia took place intensively in the southern regions inhabited by the inhabitants of Hungarian nationality. The migration (resettlement, relocation) of the population was able to break the unified ethnic character of southern Slovakia and create ethnically mixed areas. This paper focuses on the means used by Czechoslovakia to reduce the population of Hungarian nationality. We chose municipalities in which various forms of migration appeared, while in each of the selected municipalities a different form of resettlement was dominant and at the same time we monitored its impact on the ethnic structure of the municipality. In the individual municipalities surveyed, based on censuses, there was no radical change in ethnic structure (even in the long term), despite the fact that the number of immigrants was considerable.

Keywords: population exchange, resettlement, migration, ethnic structure, nationality issue

Úvod

Po druhej svetovej vojne migračný pohyb prebiehajúci v strednej a juhovýchodnej Európe (približne 10 miliónov ľudí bolo nútených – sčasti aj dobrovoľne – opustiť svoju rodnú krajinu a presídliť sa na územie iného štátu) súvisel najmä so zmenami štátnych hraníc s cieľom vytvorenia národných štátov. Migrácia sa dotkla najmä nemeckých obyvateľov v jednotlivých európskych krajinách: počet vyhnaných, utečencov z Poľska bol okolo 7 – 8 miliónov, z Československa 2,6 – 3 milióny, z Maďarska viac ako 200 tisíc. Z Juhoslávie sa

odšťahovalo viac ako 250 tisíc nemeckých obyvateľov, 150 tisíc bolo zavretých do pracovných táborov (z toho 60 tisíc osôb neprežilo). Tí, ktorí prežili, sa stali druhoradými štátnymi občanmi a na začiatku 50. rokov utiekli z krajiny alebo ich úrady „proste prehodili“ cez maďarskú alebo rakúsku hranicu. Z Rumunska vysídlili 250 tisíc Nemcov. Obyvateľov s nemeckým pôvodom, nemeckým menom alebo menom nemecky znejúcim pozbierali do rumunských táborov a poslali ich do gulagu (90 % zo 60 tisíc nevinných civilov sa už nikdy nevrátilo domov). Paralelne s vysídlením a vyhnaním Nemcov prebiehala značná migrácia poľských, ukrajinských, bieloruských a ruských obyvateľov. Až 520 tisíc obyvateľov s ukrajinskou, bieloruskou, ruskou a litovskou národnosťou organizovane presídili z Poľska na bývalé poľské územia pripojené k Sovietskemu zväzu, resp. do vnútorných regiónov Ukrajiny a Bieloruska. Z bývalých regiónov východného Poľska, resp. z jednotlivých území Bieloruska a západnej časti Ukrajiny sa viac ako 1,5 milióna obyvateľov s poľskou národnosťou presídliť do Poľska. Z pobaltských štátov deportovali 300 – 350 tisíc obyvateľov (najmä inteligenciu) do vnútrozemia Sovietskeho zväzu, namiesto nich prisťahovali (do východného Pruska a na západné pohraničné územia získané od Poľska) približne 2,5 milióna ruských kolonistov (osadníkov). Na juhu Európy (na Balkáne) tiež prebiehal presun obyvateľov. 120 tisíc vysídlených Bulharov (z Trácie a gréckeho Macedónska) sa vrátilo v rokoch 1944 – 1945 naspäť do starej vlasti a 100 – 150 tisíc bulharských Turkov prinútili medzi rokmi 1949 a 1951 „dobrovoľne“ sa presťahovať do Turecka. (Romsics 2000, s. 13-14)

Neoddeliteľnou súčasťou európskeho migračného procesu po druhej svetovej vojne bola aj migrácia židovstva, ktoré prežilo holokaust. Presun židovského obyvateľstva prebiehal dramaticky. Tí, ktorí prežili koncentračné tábory, sa buď nemali kam vrátiť alebo sa veľa z nich ani nechcelo vrátiť domov. Do Izraelského štátu (vnikol po 14. máji 1948) sa z Európy presídliť 111 tisíc, a medzi rokmi 1948 až 1955 ďalších 342 tisíc židovských obyvateľov. (Romsics 2000, s. 14) Na túto migráciu sa však dosť často zabúda.

Cieľom predloženej práce je zobrazíť mechanický pohyb obyvateľstva na juhu Slovenska, ktorý ovplyvnil vývoj etnickej štruktúry populácie. Nútené presídlenie, výmena obyvateľstva, reslovakizácia mali za úlohu vytvoriť homogénny, z etnického hľadiska jednotný štát, resp. národný štát. Prostriedky, ktoré boli použité proti maďarskej národnosti spôsobili obrovskú stratu – migračné, asimilačné straty, obrovské majetkové škody, psychickú traumu. Predložená práca na konkrétnych obciach sleduje národnostné zloženie populácie pomocou údajov zo sčítaní obyvateľstva. Zámerom bolo poukázať na fakt, že existujú aj také maďarské komunity, ktoré si dokázali zachovať svoju väčšinovú pozíciu v národnostnej štruktúre obyvateľstva.

1. Náčrt migračných pohybov

V Európe sa v minulosti nehovorilo o príčinách a dôsledkoch, resp. o neúspechu vysídľovania a výmeny obyvateľov v dôsledku druhej svetovej vojny, a ani dodnes sa na túto problematiku nekladie dostatočný dôraz. Počas prvých mesiacov presunu obyvateľstva sa ukázalo, že tieto mechanické pohyby nedosiahnu svoj cieľ: nebolo možné riešiť etnickú otázku jednotlivých štátov presídlením obyvateľstva, nedal sa zmeniť ich (multi)etnický charakter a urobiť z nich národné štáty. Hneď na začiatku daných migračných procesov (vystaňovanie, deportácie, výmeny obyvateľstva – dobrovoľné či nútené) vyplávala na povrch aj ich neľudskosť. Bolo jasné, že aplikácia princípu kolektívnej viny je neprípustná a ľudsky nespravodlivá, pretože jednotlivca na základe (národnostného) pôvodu nemožno potrestať za vinu vládnucej politickej elity.

Edvard Beneš po vytvorení exilovej štátnej reprezentácie v Londýne (1940) prevzal funkciu predsedu republiky a vyhlásil program obnovy Československej republiky s predmnichovskými hranicami. Znovu vytvorenú Československú republiku predstavil bez Nemcov a Maďarov, ktorá bude štátom len Slovanov. Podľa slov Vladimíra Clementisa bolo riešenie slovensko-maďarského vzťahu možné dosiahnuť „jedine úplným likvidovaním maďarskej menšiny u nás.“ (Šutaj 2013, s. 285)

Československá delegácia od mierovej konferencie v Paríži očakávala súhlas na jednostranný odsun obyvateľov maďarskej národnosti. Získala síce súhlas na vysídlenie 3 miliónov obyvateľov nemeckej národnosti, ale spojenci nedovolili jednostranné vystaňovanie Maďarov. Požiadavka československých politikov na jednostranné vysídlenie obyvateľov maďarskej národnosti sa kvôli negatívnemu stanovisku víťazných veľmocí nedostala do mierovej zmluvy s Maďarskom. Československá strana preto na riešenie maďarskej otázky siahla na ďalšie prostriedky, ktoré boli obsahom „Presídľovacieho plánu Osídľovacieho úradu pre Slovensko“, ktorý zároveň bol aj súčasťou dokumentu „Medzinárodné aspekty riešenia maďarského problému“. (Šutaj 2013, s. 291) Dokument bol pripravený už tesne pred ukončením mierovej konferencie v Paríži. Za používané prostriedky boli považované: Dohoda o výmene obyvateľstva, reslovakizačná akcia, vnútorné presídľovanie, konfiškačné normy, jednostranný transfer.

Československé úrady v roku 1945 na základe prezidentského dekrétu č. 88/1945 o všeobecnej pracovnej povinnosti začali obyvateľov maďarskej národnosti násilne deportovať na nútenú prácu do Čiech do uvoľnených miest po vysídlení Nemcov. V tom istom roku v jeseni bolo na nútené práce do Čiech odnesených približne 12 tisíc Maďarov z južného Slovenska (inteligencia, úradníci, kvalifikovaní robotníci, remeselníci, poľnohospodárski pracovníci...). (Simon 2004) Druhá etapa sa začala v lete 1947, keď vyhlásili kvôli nedostatku pracovnej sily v českom poľnohospodárstve „nábor“ medzi maďarskými obyvateľmi, resp. „rozsídľovanie“ obyvateľstva maďarskej národnosti na práce do Čiech. Dňa 17. novembra

1946 československé orgány a vojenské jednotky začali deportovať vybrané rodiny kvôli odmietnutiu návrhu jednostranného transferu maďarskej národnosti mierovou konferenciou v Paríži. Počas deportácie presunuli 9610 rodín (41 640 osôb). Akciu na presídlenie maďarských obyvateľov vypracoval úrad Povereníctva vnútra a Slovenská presídľovacia komisia. (Vadkerty 1996, s. 55)

Deportácia zároveň slúžila ako nátlak na maďarskú stranu, aby donútila maďarskú vládu jednať a začať výmenu obyvateľstva. Za československý úspech možno považovať (aj keď na nátlak Sovietskeho zväzu) podpísanie dohody o výmene obyvateľstva s Maďarskom dňa 27. februára 1946, v ktorej sa na základe vzájomnosti – recipacity dohodli na počte presídlených obyvateľov. „Z hľadiska československej politiky bola výmena obyvateľstva považovaná za kľúčové riešenie maďarskej problematiky, od ktorého si sľubovala zásadné zníženie počtu obyvateľov maďarskej národnosti.“ (Šutaj 2013, s. 281)

Výmena obyvateľstva nespĺnila očakávanie československej strany, resp. nevyriešila maďarskú otázku. Číselné údaje presídlencom uvádza slovenský historik Štefan Šutaj v počte 73 273 osôb (Šutaj 1993, s. 139), maďarský historik József Kugler 59 774 osôb, a ten istý počet je udaný aj v konečnej správe o činnosti Československej presídľovacej komisie v súvislosti s výmenou obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. Samozrejme, že do úvahy treba brať aj osoby presťahované pred účinnosťou Dohody, podľa § 16 Piešťanského protokolu v počte 4 340 a osoby, ktoré odišli podľa rozhodnutia Zmiešanej komisie č. 47 v počte 7 783. To znamená, že z Maďarska sa presťahovalo ešte okolo 12 000 osôb mimo procesu presídlenia. (Sáposová 2019, s. 82) Za koniec výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom sa považuje dátum 20. december 1948. Pritom výmena skutočne skončila po presídlení 150 rodín zo Slovenska do Maďarska. Tieto rodiny nemali šancu na získanie československého štátneho občianstva. Výmena obyvateľstva skončila až 5. januára 1949, dátum potvrdila aj Maďarsko-československá zmiešaná komisia svojím konečným rozhodnutím č. 66, v ktorom výmenu obyvateľstva vyhlásila za ukončenú. (Sáposová 2019, s. 88)

Zmenu v etnickej štruktúre, presnejšie zmeny v národnostnej štatistike chceli dosiahnuť „reslovakizačnou“ kampaňou v rokoch 1946 – 1947. Obyvatelia s maďarskou národnosťou, ktorí prijali slovenskú národnosť dostali naspäť stratené občianske právo, ich majetky neboli konfiškované a nedostali sa ani na zoznam deportovaných.

Pridelenie slovenskej národnosti žiadalo 410 820 osôb, z toho 326 679 osobám ho uznali, 84 141 osobám žiadosť odmietli. Väčšina z tých, ktorým uznali slovenskú národnosť, mala naďalej maďarskú identitu, mnoho z nich v 50. rokoch využilo možnosť a znova sa hlásili k maďarskej národnosti. (Vadkerty 2004) Károly Kocsis hlavne na základe údajov sčítania obyvateľov predpokladal, že „reslovakizácia bude dlhšia – trvanlivejšia u 140 000 prevažne v mestách už dlhšie žijúcich Maďarov, resp. ich potomkov“. (Stark 2001, s. 403)

Okrem spomenutých plánovaných akcií, ako bola deportácia, výmena obyvateľstva, reslovakizácia, aj vnútorné presídlenie obyvateľov slúžilo ako prostriedok na rozbitie z etnického hľadiska kompaktného územia južného Slovenska, ktoré patrilo medzi hlavné ciele slovenskej politiky pred vyhlásením Košického vládneho programu. Vnútorné presídlenie okrem národnostného aspektu malo aj sociálne pozadie. Chudobní, v zlých sociálnych podmienkach žijúci, nezamestnaní slovenskí osadníci – kolonisti mali byť presídlení a maďarské oblasti sa mali slovakizovať. Okrem toho v južných obciach, mestách Slovenska mali umiestniť slovenských repatriantov z Rumunska, Juhoslávie, Zakarpatskej Ukrajiny a v najväčšom počte z Maďarska. (Szarka 2007, s. 419-420)

O optácii sa v rámci československo-sovietskych vzťahov uvažovalo prvýkrát v spojitosti s územím Zakarpatska: „[...] čo našlo svoj odraz aj v článku 2 Protokolu k Zmluve medzi ZSSR a ČSR o Zakarpatskej Ukrajine z 29. júna 1945. Podľa neho, osoby slovenskej a českej národnosti, ktoré mali trvalé bydlisko na území Zakarpatskej Ukrajiny, mali právo, do 1. januára 1946, optovať pre štátne občianstvo Československej republiky.“ (Gajdoš, Sjusko 1999, s. 28) Podľa údajov, ktoré sú uvedené v oficiálnych československých dokumentoch, mal byť počet prisťahovalcov, ktorí prišli zo Zakarpatskej Ukrajiny na základe spomínaného protokolu, 5 377. Ako napísal Marián Gajdoš a Ivan Sjusko: „Nepochybujeme o správnosti týchto oficiálnych údajov, ktoré vychádzajú z podkladov opčnej komisie sídliacej v Užhorode. Rovnaké údaje sa nachádzajú aj v sovietskych oficiálnych zdrojoch. Prípady tzv. „neoficiálnej optácie vybavovanie opčných záležitosti mimo Užhorodu na československom území, falšovanie dokladov o štátnom občianstve a trvalom bydlisku, nelegálny prechod hranice atď., dovoľujú vysloviť presvedčenie, že skutočný počet optantov a občanov, ktorí odišli zo Zakarpatskej Ukrajiny v priebehu optácie s cieľom získať československé štátne občianstvo, sa podľa našich odhadov pohyboval na úrovni 20 000 ľudí, t. j. minimálne štyrikrát viac ako to vyplýva z oficiálnych zdrojov.“ (Gajdoš, Sjusko 1999, s. 32-33)

„Podľa prezidentského dekrétu 27/1945 je vnútorná kolonizácia „nenásilným, politicky motivovaným procesom, ktorý má za následok demografické zmeny“. Tvorcovia presídlenia sever-juh neskôr severovýchod-juhozápad na Slovensku sledovali tri ciele. Zabezpečenie „záujmov slovenského národa v oblasti obývanej Maďarmi“, zabezpečenie „blahobytu, teda obohatenia“ slovenského národa, a posunutie slovenskej etnickej hranice až k Dunajskej čiare. Podľa toho sa autori vnútorného presídlenia postarali o to, aby sa „slovenský prvok“ stal väčšinou v československo-maďarskom pohraničí.“ (Vadkerty 2014, s. 8)

Katalin Vadkerty na základe výkazu vnútorných presídlení zo dňa 11. decembra 1948 sumarizovala výsledky vnútorných presídlení obyvateľov v rokoch 1945 – 1948. (Vadkerty 2014, s. 10) 5 011 slovenských rodín, spolu 23 027 ľudí, sa usadilo v 260 obciach s väčšinovými obyvateľmi maďarskej národnosti, 13 slovenskej a 8 nemeckej. Medzi rokmi 1945 – 1949 približne 125 000 obyvateľov s maďarskou národnosťou opustilo (nútené alebo

dobrovoľne) svoje rodné územie. Plán československej vlády o počte presídlených maďarských obyvateľov sa nesplnil, ale realizoval sa plán o horizontálnom a vertikálnom zlome. Pred rokom 1945 ešte jednotné maďarské etnické územie sa v roku 1950 stalo územím z etnického hľadiska so zmiešanou populáciou. (Vadkerty 1997, s. 62)

Na základe porovnania údajov zo sčítania obyvateľstva v Maďarsku z roku 1949 s údajmi o bydlisku obyvateľov uvedených v sčítaní z roku 1938 sa do Maďarska presídlilo 90 668 obyvateľov maďarskej národnosti z územia Slovenska. Podľa maďarského štatistického úradu počet presídlených tzv. anyás magyarok po roku 1938 bol zhruba 20 tisíc. Štatistici Károly Miltényi a Lajos Thirring počet presídlených Maďarov (utečenci, vysídlení, deportovaní) odhadli na 130 tisíc. (Stark 2001, s. 409)

2. Presuny na príklade konkrétnych obcí

Zámerom československej národnostnej politiky, ako už bolo spomenuté, bolo osídlenie Maďarmi obývaných pohraničných regiónov slovenským obyvateľstvom, aby Maďarmi obývané vzdialenejšie oblasti zostali odrezané od štátnej hranice a maďarského etnického územia. Slovákov z Maďarska plánovali usídlieť v okresoch Šamorín, Dunajská Streda, Komárno, Galanta, Šaľa, Hurbanovo, Štúrovo, Želiezovce, Levice, Šahy, Jesenské, Tornaľa, Moldava nad Bodvou, Kráľovský Chlmec a Veľké Kapušany, čiže v 15 okresoch južného Slovenska, obývaných prevažne obyvateľmi maďarskej národnosti, ktorých mali presunúť (presídlieť) v čo najväčšom počte do Maďarska.

V juhovýchodnej časti Slovenska v dvoch okresoch (Kráľovský Chlmec, Veľké Kapušany) boli vybraté obce na výmenu obyvateľstva (na presídlenie obyvateľov slovenskej národnosti z Maďarska), kde väčšinu populácie tvorili obyvatelia maďarskej národnosti. V Medzibodroží mali byť vysídlení obyvatelia z Kráľovského Chlmcu a z obcí v západnej časti regiónu (Borša, Veľká Bara, Malá Bara, Černochovo, Ladmovce, Viničky, Klin nad Bodrogom, Streda nad Bodrogom, Svätá Mária, Nová Vieska pri Bodrogu, Svätuše), v okrese Veľké Kapušany z okresného mesta a obce Budince. (Popély 2009, s. 86-87)

Podľa sčítania ľudu z roku 1930 sa v okrese Kráľovský Chlmec nachádzalo 33 671 obyvateľov. Z toho s maďarskou národnosťou vykazovali 27 600 obyvateľov. Slováci tvorili z celkového počtu 5 423 osôb. Na území okresu okrem toho žilo obyvateľstvo s rusínskou národnosťou (540), v malom počte židia (97) a poľská národnosť (11).

Tabuľka 1: Výkaz Maďarov určených na presídlenie z Československa do Maďarska okres Kráľovský Chlmec

Výkaz Maďarov určených na presídlenie z Československa do Maďarska podľa okresov		
Okres Kráľovský Chlmec obyvatelia v roku 1930		
Celkový počet	32 180	z toho Maďari
		24 514 76,2 %
Určení na presídlenie		
podľa V. čl. Dohody		3 145
podľa VIII. čl. Dohody § 1 – 4		1 266
§ 5		23
spolu		4 434

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov, ktoré publikoval Árpád Popély (Popély 2009, s. 84)

Podľa Árpada Popély sa vnútorné presídlenie dotklo 17 obcí v nami skúmanom regióne.⁷ Do vybraných obcí presídlili 162 rodín (992 osôb). V najväčšom počte (133 osôb) umiestnili presídlencov v obci Zátín, nasledovala obec Rad (128 osôb), Veľký Horeš (125). Viac ako 100 ľudí bolo presídlených aj do obce Biel (103). (Popély 2002)

Tabuľka 2: Počet presídlených rodín a osôb (optanti, kolonisti, reemigranti, povereníci s rodinami) do jednotlivých obcí v okrese Kráľovský Chlmec k 31.12. 1947

OPTANTI ZO ZAKARPATSKEJ UKRAJINY			
Obec	Počet rodín	Počet osôb	Pridelené hospodárske jednotky
Biel	3	10	½ hospodárskeho domu, 10 ha výmera pôdy v k.j.
Boľ	6	15	64 katastrálnych jednotiek
Boňany	11	34	9 hospodárskych domov
Zátín	41	109	166 ½ ha
Rad – Hrušov	2	6	11 ha

⁷ Dané obce v súčasnosti patria do Trebišovského okresu.

Kráľovský Chlmec	4	10	1 obytný dom
67		184	
KOLONISTI Z OKRESU KRÁĽOVSKÝ CHLMEC			
Biel'	14	52	8 hospodárskych domov a 109 ha
Boľany	24	118	10 ³ / ₄ hospodárskych domov 89 katastrálnych jednotiek, 99 ¹ / ₂ ha
Klín nad Bodrogom	16	71	144 ha
Pribeník	15	61	1 hospodársky dom, 188 katastrálnych jednotiek
Veľký Horeš	7	35	4 dom. hosp., 100 katastrálnych jednotiek ornej pôdy; 24 katastrálnych jednotiek pasienkov a 31 ha
Streda nad Bodrogom	26	133	4 ¹ / ₂ dom. hosp. 204 ha
Rad – Hrušov	13	56	92 ¹ / ₂ ha
Veľké Trakany	8	29	140 ha
Kráľ. Chlmec	2	4	10 katastrálnych jednotiek
125		559	
POVERENÍCI¹ V OKRESE V KRÁĽOVSKÝ CHLMEC			
Kráľovský Chlmec	3	12	3 obytné domy
3		12	
REEMIGRANTI Z MAĎARSKA A JUHOSLÁVIE V OKRESE KRÁĽOVSKÝ CHLMEC			
Kráľovský Chlmec	8	15 ²	
Borša	6	18 ³	
Ladmovce	1	4	
Leles	1	4	1 obytný dom pridelila OOÚ
Pribeník	1	5	1 obytný dom pridelila OOÚ
Veľký Horeš	1	3	
Malý Horeš	1	2	
19		51	

Zdroj: vlastné spracovanie na základe archívnych materiálov (Štátny archív v Košiciach, 1948)

¹ Povereníci tvorili špeciálnu skupinu kolonistov, pretože dostali domy, pôdu, pozemky, na ktoré sa nevzťahoval konfiškačný zákon a po definitívnej deportácii obyvateľov maďarskej národnosti do Česka sa mali stať ich majetkom. Od povereníkov sa očakávalo, že budú vernými osobami z národného hľadiska a zároveň osobami vhodnými na slovakizáciu v novom prostredí.

² z toho 1 osoba z Poľska

³ všetci z Juhoslávie

Podľa mesačných hlásení bolo do konca roka 1947 v obciach okresu Kráľovský Chlmec presídlených 214 rodín (806 osôb). Viac ako polovicu presídlencov tvorili kolonisti (559 osôb), v najväčšom počte (133 osôb) ich umiestnili v obci **Streda nad Bodrogom a Boťany** (118). Optantov zo Zakarpatskej Ukrajiny výkazy zaevidovali v **Zatine**, išlo o 41 rodín (109 osôb).

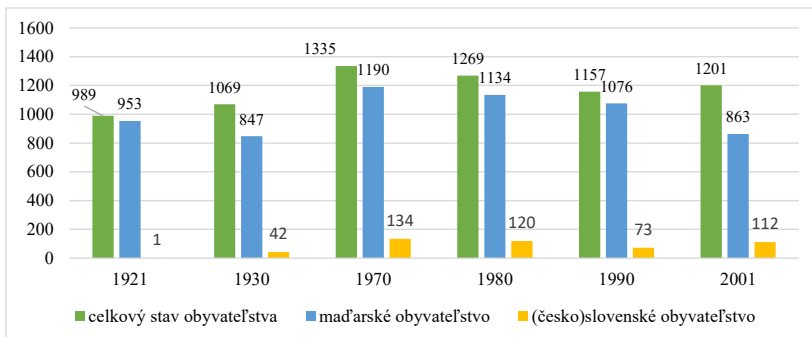
Reemigranti tvorili najmenšiu skupinu presídlencov. Do konca roka presídlili len 19 rodín (51 osôb). Do **Borše** presťahovali 18 reemigrantov z Juhoslávie. Jedna rodina prišla z Poľska, ostatné rodiny z Maďarska. Údaje však môžu byť rozdielne, pretože nie je možné určiť presný počet presunutých obyvateľov. Dôvodom môže byť napríklad nepresnosť výkazov alebo následné presuny presídlencov medzi obcami.

Grafy nachádzajúce sa na nasledujúcich stranách obsahujú údaje o etnickej štruktúre obyvateľstva vybraných obcí z väčšieho časového úseku, aby bolo možné lepšie zobrazit' dlhodobý dopad. Číselné údaje z posledných sčítaní majú len informatívny charakter.

Boťany

Obec Boťany, v ktorej trvale žije 1256 osôb, leží v juhovýchodnej časti Východoslovenskej nížiny na starom nánosovom vale Tisy v okrese Trebišov, v blízkosti trojhranice – slovenskej, maďarskej a ukrajinskej štátnej hranice. Počas sčítania obyvateľov vykonaného na území prvej Československej republiky v roku 1921 v obci bývali predovšetkým príslušníci maďarskej národnosti (obr. 1). Vo väčšom počte obyvateľov československej národnosti zaevidovalo sčítanie obyvateľov v roku 1930, keď sa do obce prisťahovali (1929) v rámci pozemkovej reformy česko-moravskí kolonisti.

Po druhej svetovej vojne sa počet obyvateľov slovenskej národnosti zvýšil vďaka prisťahovaným kolonistom v počte 118. Počet obyvateľov slovenskej národnosti doposiaľ dosiahol najvyššiu hodnotu v roku 2011, 159 osôb (12,7 %). Popri maďarských (824 osôb, 56,6 %) a slovenských obyvateľoch v obci žije aj početná rómska komunita (228 osôb, 18,2 %). Za svoj materinský jazyk slovenčinu označilo 114 ľudí, čo predstavuje 9,1 % obyvateľov obce. Rómsky jazyk nikto neoznačil za materinský. Vyšší je počet obyvateľov s maďarským materinským jazykom (1094 osôb, 87,1 %) ako počet obyvateľov s maďarskou národnosťou (824 osôb, 65,6 %), z čoho vyplýva, že počet obyvateľov so slovenským materinským jazykom bude nižší ako počet obyvateľov so slovenskou národnosťou (114 osôb, 12,7 %). (Szlóvakiai Magyar Adatbank) Kolonisti dokázali zlomiť jednotnú maďarskú etnickú štruktúru obce, ale ich pomer nikdy nedosiahol 15 % pri sčítaní obyvateľov.

Obrázok 1: Počet obyvateľov maďarskej a (česko)slovenskej národnosti v obci Boťany

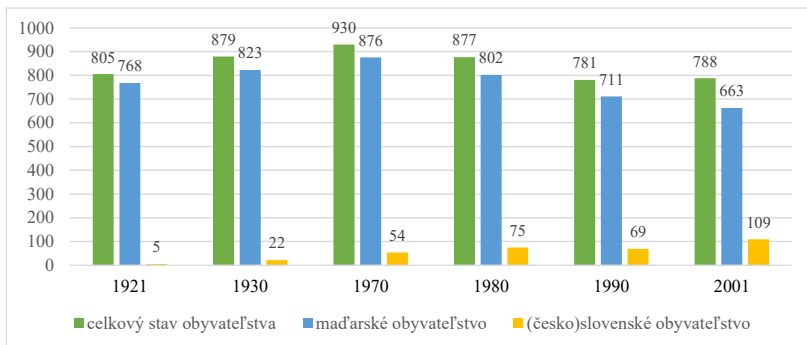
Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Szlovákiai Magyar Adatbank

Zatín

Obec sa nachádza v Medzibodroží, severozápade od mesta Kráľovský Chlmec. Sčítanie obyvateľov v roku 1921 v obci zaevidovalo 805 obyvateľov. Pomer obyvateľov maďarskej národnosti v rámci celkovej populácie bol 95,4 % (768 osôb). Sčítanie zachytilo 5 (0,06 %) obyvateľov s československou národnosťou (obr. 2).

Posledné sčítanie obyvateľov (2011) zaevidovalo 670 osôb (81,4 %) maďarskej národnosti a 122 (14,8 %) slovenskej národnosti. Za svoj materinský jazyk maďarčinu označilo 706 obyvateľov (85,8 %) a slovenský jazyk 93 obyvateľov (11,3 %). Do obce sa usídlilo po druhej svetovej vojne 109 optantov (41 rodín) **zo Zakarpatskej Ukrajiny. Počet obyvateľov so slovenskou národnosťou sa zvyšoval, ale pomer v celkovej populácii vystúpil nad 10 % len od sčítania 2001 (13,8 %).** (Szlovákiai Magyar Adatbank)

Umiestnenie presídlencov, resp. optantov v obci nezlomilo radikálne prevahu maďarskej národnosti, ale postupne, veľmi opatrne sa zvýšil počet slovenských obyvateľov.

Obrázok 2: Počet obyvateľov maďarskej a (česko)slovenskej národnosti v obci Zátin

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Szlovákiai Magyar Adatbank

Nie je možné obísť jeden fakt, ktorý bude bodom ďalšieho výskumu v rámci prípadovej štúdie obce Zátin, načo upozornili vo svojej práci o optantoch aj Marián Gajdoš a Ivan Sjusko, že podľa dôstojníka Ministerstva obrany ČSR v Košiciach: „vo všetkých transportoch optantov mnohí medzi sebou komunikovali po maďarsky aj keď podľa opčných dokladov to mali byť Slováci alebo Česi. Napr. v 13. transporte, ktorý prišiel do pohraničnej stanice Biel 21. júla 1947, štvrtina osôb a v 14. transporte takmer všetci hovorili po maďarsky. Dôstojník upozornil aj na to, že priezviská osôb nenasvedčujú ich slovenský pôvod.“ (Gajdoš, Sjusko 1999, s. 29)

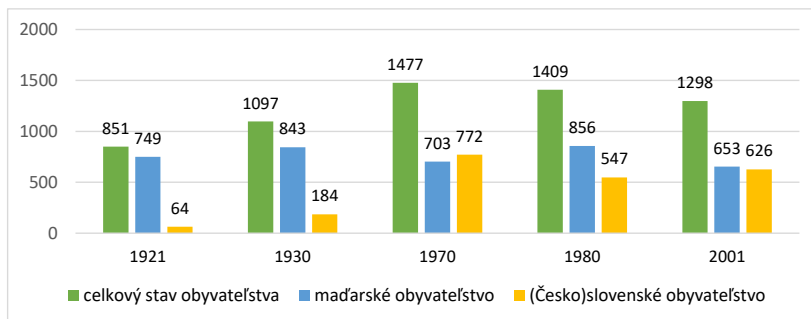
Uvedené môže naznačovať, že väčšina optantov umiestnených v Zátine mohla mať maďarskú identitu a pri sčítaniach obyvateľstva sa už prihlásili k maďarskej národnosti. Druhý faktor, ktorý tiež mohol zahrať dôležitú úlohu vo vývoji etnickej štruktúry obce, je odsťahovanie jednotlivých rodín optantov.

Borša

Obec leží na pravej strane rieky Bodrog, na západ od Kráľovského Chlmca, pri hranici Slovenska a Maďarska. Podľa posledného sčítania z roku 2011 tam žijú obyvatelia s maďarskou a slovenskou národnosťou. K maďarskej národnosti z celkovej populácie sa prihlásilo 545 osôb (44,9 %), k slovenskej 644 (53,0 %). Za materinský jazyk označilo maďarčinu 777 osôb (64,0 %) a slovenčinu 414 (34,1 %). Z obyvateľov obce v roku 1921 na základe sčítania obyvateľov skoro 90 % malo maďarskú národnosť (749 osôb, 88,0 %). Len 7,5 % obyvateľov sa prihlásilo k slovenskej národnosti t.j. 64 osôb. O 10 rokov neskôr podiel slovenskej národnosti sa zvýšil na 16,7 %, o 40 rokov až na 52,2 % (obr. 3). (Szlovákiai Magyar Adatbank)

Výmena obyvateľstva, vnútorné presídlenie a s tým spojený asimilačný proces jednoznačne zmenili etnický charakter obce. Po druhej svetovej vojne časť obyvateľov s maďarskou národnosťou presídlili do Maďarska, namiesto nich prišli presídlenci so slovenskou národnosťou, napr. aj z bývalej Juhoslávie.

Borša patrí medzi tie obce, kde migračné pohyby dokázali zmeniť etnický charakter. Počas jednotlivých sčítaní obyvateľov sa striedala prevaha maďarského a slovenského obyvateľstva. Pri sčítaní obyvateľstva v rokoch 2001 a 2011 sa ale pomer obyvateľov maďarskej a slovenskej národnosti takmer vyrovnal.

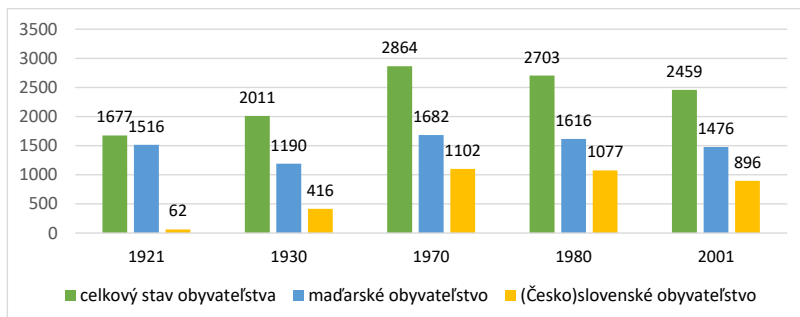
Obrázok 3: Počet obyvateľov maďarskej a (česko)slovenskej národnosti v obci Borša

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Szlovákiai Magyar Adatbank

Streda nad Bodrogom

Obec Streda nad Bodrogom leží na ľavej strane rieky Bodrog, v blízkosti maďarskej a slovenskej štátnej hranice. Tiež patrí medzi tie obce, kde migračné pohyby (kolonizácia v rámci pozemkovej reformy, výmena obyvateľov medzi ČSR a Maďarskom), reslovakizácia a asimilácia ovplyvnili etnický charakter. Podľa sčítania obyvateľov z roku 2011 v obci prevažuje maďarská národnosť. V súčasnosti v obci žijú Rómovia, Rusíni, Česi, Ukrajinci, Poliaci, Nemci, Chorváti a značná časť obyvateľov neuviedla národnosť. Z celkovej populácie 2239 osôb má maďarskú národnosť 1216 (54,3 %) a slovenskú 842 (37,6 %) osôb. Rozdiel medzi slovenským materinským jazykom a slovenskou národnosťou je výrazný. Len polovica obyvateľov so slovenskou národnosťou označila za svoj materinský jazyk slovenčinu (488 osôb, 21,8 %). Prvé oficiálne sčítanie ČSR z roku 1921 zaevidovalo z celkovej populácie obce 1516 osôb maďarskej národnosti (90,4 %). K slovenskej národnosti sa hlásilo 62 obyvateľov obce (3,7 %). V roku 1930 počet obyvateľov so slovenskou identitou značne zvýšil a počet obyvateľov s maďarskou národnosťou sa znížil (obr. 4). Čo ovplyvnilo približne 400 obyvateľov, aby v priebehu 10 rokov zmenili národnú identitu? Politický vývoj, strach o rodinu,

majetok, zamestnanie, existencia ovplyvnili prihlásenie sa k tej-ktorej národnosti počas sčítania v roku 1941, ktoré bolo vykonané maďarskými úradmi 3 roky po pripojení obce k Maďarsku (1938). Z celkovej populácie sa k slovenskej národnosti prihlásilo len 7 ľudí. Po druhej svetovej vojne sa obec stala znova súčasťou Československa. Počet obyvateľov slovenskou národnosťou v období 1970 – 1980 rapidne vzrástol. (Szlovákiai Magyar Adatbank) Obec Streda nad Bodrom bola silne postihnutá vyššie spomenutými procesmi, ktoré dokázali vyvolať zmeny v etnickej štruktúre.

Obrázok 4: Počet obyvateľov maďarskej a (česko)slovenskej národnosti v obci Streda nad Bodrogom

Zdroj : vlastné spracovanie na základe údajov Szlovákiai Magyar Adatbank

Záver

Po druhej svetovej vojne štáty bojovali s hospodárskou krízou, krajiny boli zničené a život ľudí bol zatažený navyše ešte aj rôznymi presunmi. Utečenci, vyhnanci, ľudia nútení opustiť svoje domovy hľadali útočisko a silu začať odznova budovať svoju existenciu. Historici venujúci sa podrobne danej problematike jednoznačne konštatujú, že presídlenie obyvateľov maďarskej národnosti do Maďarska ako aj vnútorný presun obyvateľov mal tragický dopad na maďarskú menšinu: rozbitie z etnického hľadiska jednotného územia na juhu Slovenska, zmena etnickej štruktúry, presuny v pomeroch celkovej populácie medzi obyvateľmi slovenskej a maďarskej národnosti v jednotlivých obciach, mestách, konfiškácia pozemkov, domov, a navyše aj psychická trauma, ktorú museli prežiť počas a po presídlení. Pre jednoduchého človeka to bola z psychologického ako aj sociologického hľadiska veľmi náročná a ťažká fáza. Osudy ľudí, ktorí sa stali súčasťou mechanických pohybov je vhodnejšie skúmať na lokálnej úrovni, kde sa môžu vykryštalizovať špeciálne procesy a udalosti, ktoré zasiahli nielen do života jedinca ale celej obecnej komunity. Daný vývoj sa mohol odlišovať od všeobecných konštatovaní. Súčasná historiografia sa problematike mechanického pohybu

venuje viac z politického a hospodárskeho hľadiska. Kým jednotlivé vzájomne sa ovplyvňujúce faktory, udalosti nebudú dôkladne prebádané aj na lokálnej úrovni, dovtedy predsudky najmä potomkov dotknutých strán budú bolestivé a živé. Práca teda otvorila ďalšie otázky, ktoré bude potrebné v budúcnosti preskúmať a následne publikovať prípadové štúdie. Ide napr. o to, aké faktory ovplyvnili etnický vývoj obcí, čo bolo špecifické v asimilačnom procese, ako to prežívali ľudia v jednotlivých obciach, aké boli reakcie obyvateľstva na tieto zmeny. Predložená práca poslúži ako základný materiál pre ďalší výskum na regionálnej úrovni a prípadové štúdie o jednotlivých obciach.

Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0316/19 *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom – fakty a historické súvislosti v domácej a európskej politike.*

Archívne materiály

Štátny archív v Košiciach, fond Oblastná úradovňa Osídľovacie úradu v Kráľovskom Chlmcí, Rôzne zápisnice 1946 – 1948, Spisy z roku 1948, inv. č. 20, š. 3. Nominálne výkazy osídlených uchádzačov domácich a reemigrantov podľa obcí a okresov a mesačné hlásenia predložené Osídľovaciemu úradu pre Slovensko, stav k 31.12.1947.

Literatúra

GAJDOŠ, M., SJUSKO, I. 1999. Optácia obyvateľov Zakarpatska v československo-sovietskych vzťahoch v rokoch 1945 – 1947. In: *Človek a spoločnosť*, roč. 2, č. 3, s. 27-34, ISSN 1335-3608. [cit. 4-6-2021]. Dostupné na internete: http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=TWT6TUB34SFJTUY7BYIIDLUSV&fbclid=IwAR3cvc3wb_07uC9hUHcf3hRizphJLsQJ1aos-OdHdacNSTx3q3tQkQYeTyg

POPÉLY, Á. 2002. A második világháború utáni belső telepítések Dél-Szlovákiában. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, roč. 6, č. 3, ISSN 1335-4361. [cit. 16-8-2021]. Dostupné na internete: <http://forumszemle.eu/2002/06/07/popely-arpad-a-masodik-vilaghaboru-utani-belső-telepitesek-del-szlovakiaiban/>

POPÉLY, Á. 2009. Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a menné zoznamy Maďarov určených na presídlenie. In: *Človek a spoločnosť*, roč. 12, č. 1, s. 79-93, ISSN 1335-3608. [cit. 21-6-2021]. Dostupné na internete: <http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=A44B5F6279ZJERRFMWMA735X>

ROMSICS, I. 2000. Az újraosztott köztes-Európa. A térség szovjet uralom alá kerülése 1945 után. In: *Európai útas. Az európai együttműködés folyóirata*, roč. 11, č. 38, s. 6-15, ISSN 0866-272X.

SÁPOSOVÁ, Z. 2019. Presídlenie Slovákov z Maďarska do Československa (propagačná činnosť Československej presídľovacej komisie a sťažnosti slovenských presídľencov počas výmeny obyvateľstva). In *Človek a spoločnosť*, roč. 22, Supplement, s. 75- 91, ISSN 1335-

3608. [cit. 2-6-2021]. Dostupné na internete: <http://www.clovekaspolcnost.sk/UserFiles/article/files/156343866806-saposova.pdf>

SIMON, A. 2004. *Deportálás*. [cit. 25-9-2021]. Dostupné na internete: <https://adatbank.sk/lexikon/deportalas/>

STARK, T. 2001. Háborús népességmozgás a Kárpát-medencében (1938-1948). In: FARAGÓ, T., Őri, P. (eds.). *A központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Kutatóintézetének 2001. évi történeti demográfiai évkönyve*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, s. 389-411, ISBN 9637109838.

SZARKA, L. 2007. A csehszlovák-magyar lakosságcsere helye a magyar kisebbség tervezett felszámolásában 1945-1948 között. In: *Kisebbségkutatás*, roč. 16, č. 3, s. 415-430, ISSN 1215-2684.

Szlovákiai Magyar Adatbank. [cit. 30-7-2021]. Dostupné na internete: <https://adatbank.sk/>

ŠUTAJ, Š. 1993. *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava : Veda, ISBN 80-224-0209-5.

ŠUTAJ, Š. 2013. Rokovania o mieri s Maďarskom a ich vplyv na postavenie maďarskej menšiny na Slovensku. In: *Asta Universitatis Carolinae Iuridica*, roč. 59, č. 1, s. 277–298, ISSN 0323-0619. [cit. 24-8-2021]. Dostupné na internete: https://karolinum.cz/data/clanek/624/Iuridica_1_2013_23_Sutaj.pdf

VADKERTY, K. 1996. *A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszerközmunkája 1945–1948 között*. Pozsony: Kalligram, ISBN 8071491519. [cit. 15-5-2021]. Dostupné na internete: https://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf12075.pdf

VADKERTY, K. 1997. A belső telepítés Szlovákiában (1945-1949). In: *Irodalmi Szemle*, roč. 40, č. 6-7, s. 58-64, ISSN 1336-5088.

VADKERTY, K. 2004. *Reszlovakizáció*. [cit. 25-9-2021]. Dostupné na internete: <https://adatbank.sk/lexikon/reszlovakizacio/>

VADKERTY, K. 2007. A belső telepítés Szlovákiában (1945-1949). In: MOLNÁR, I., SZARKA, L. (eds.). *Othontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. Komárom: MTA Kisebbségkutató Intézet, s. 42-47, ISBN 978-963-06-2513-5. [cit. 2-9-2021]. Dostupné na internete: <https://kisebbssegkutato.tk.hu/uploads/files/archive/245.pdf>

VADKERTY, K. 2014. A csehszlovákiai magyarok felszámolásának terve és gyakorlata 1945-1948 között. In: RABI, L. (ed). „MAĎARI ZA DUNAJ!” *Felvidéki magyarok kitelepítése és deportálása 1945-1948 között. Szöveggyűjtemény a korszak tanulmányozásához*. Kecskés László Társaság, ISBN 978-963-88929-2-8. [cit. 16-7-2021]. Dostupné na internete: http://www.klt.hu/docs/felvideki_magyarok_kitelepítése.pdf

Adresa autorov

Mgr. Zlatica Sáposová, PhD.
Centrum spoločenských a psychologických vied SAV
Spoločenskovedný ústav
Karpatská 5
040 01 Košice
E-mail: saposova@saske.sk

Mgr. Miroslava Gallová, PhD.
Centrum spoločenských a psychologických vied SAV
Spoločenskovedný ústav
Karpatská 5
040 01 Košice
E-mail: gallova@saske.sk